

Noter

Samtlige citater i bogen er moderniseret.

Jøderne i Danmark (side 1-28)

Side 1: Historien om Abraham Meyer er beskrevet i Bent Blüdnikow, "Jødefejden", *Skalk*, nr. 5, 1981.

Side 2-4: Der er en bred litteratur om jøderne i Danmark. Generelt kan henvises til litteraturoversigten Bent Blüdnikow, "Jøder i Danmark. En historisk oversigt". I Mirjam Gelfer-Jørgensen (red.): *Dansk Jødisk Kunst*. København 1999.

Side 2-4: Bent Blüdnikow, "Dansk-jødisk historie – en forskningsoversigt", *Fortid og Nutid*, hæfte 1, 1985.

Side 2-4: En indgang til litteratur, kilder og slægtshistorie findes i Bent Blüdnikow, "Sådan finder du dine jødiske slægtninge". <https://mosaiske.dk/joder-i-danmark/saadan-finder-du-dine-joediske-slaegtninge/>

Side 4: Bent Blüdnikow og Bent Christensen, "Politiet og jødefejden i København 1819", *Politihistorisk Selskabs Årsskrift*, 1982, side 15-16.

Side 7: Om forholdet mellem jøder og kristne og med en guldgrube af kildehenvisninger, se Martin Schwarz Lausten, *Oplysning i kirke og synagoge. Forholdet mellem kristne og jøder i den danske Oplysningstid 1760-1814*, København 2002; Martin Schwarz Lausten, *Frie Jøder? Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra Frihedsbrevet 1814 til Grundloven 1849*, København 2005.

Side 7: Om balladen med Simon Salomon Polach og opgør i den jødiske menighed kan man læse i Martin Schwarz Laustens bind, som har fine personregistre og udførlige notehenvisninger. Desuden er der en god gennemgang af forholdet i Julius Salomon og Josef Fischer, *Mindeskrift i Anledning af Hundredeaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814. En Fremstilling af jødiske Rets- og Livforhold i Udland og Indland navnlig i Tiden omkring Aar 1800*, København 1914.

Side 7: For nyere fortolkninger se desuden antologien Bent Blüdnikow (red.), *Jøderne som frie borgere. Anordningen af 29. marts 1814*, København 2014.

Side 8: Om fattige jøder se Bent Blüdnikow, "Fattig, fremmed og forvist. Illegale jøder i Danmark", *Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik*, København 1987.

Side 9: Om Esther Israel, se Charlotte S.H Jensen, "Et løstagtigt levned. En prostitueret jødisk pige 1760-1792", *Siden Saxo*, nr. 2, 1993, side 9-20. Hendes far, der søgte at blive

bogtrykker, kan man desuden læse om i Harald Jørgensen, "Jødiske bogtrykkere", *Dansk Jødisk Historie, Tidsskrift for Selskabet for Dansk Jødisk Historie*, nr. 11, 1983, side 6-14. Også Martin Schwarz Lausten har en beskrivelse af ham i *Oplysning i Kirke og Synagoge*, side 243-237.

Side 12: Om den jødiske oplysningsbevægelse Haskalah og Danmark har historikeren Thorsten Wagner udarbejdet en upubliceret afhandling *Juden in Kopenhagen 1780-1820. Studien zu Emanzipation und Akkulturation*, Berlin 1998.

Side 12: Der var tætte forbindelser mellem reformjøder i Berlin, Hamborg og København og flere københavnske jøder skrev skrifter til støtte for oplysningsbevægelsen.

Side 13: Bent Blüdnikow, "Juridisk selvstyre og politikammeretten", *Dansk jødisk historie, Tidsskrift for Selskabet for Dansk Jødisk Historie*, nr. 11, 1983, side 14-21.

Side 13: Blüdnikow 1983.

Side 14: Generelt om den jødiske oplysningsbevægelse i Tyskland er der en omfattende litteratur. På dansk foreligger Amos Elon, *Et tysk rekviem. Portræt af den tysk-jødiske epoke 1743-1933*, København 2011. På engelsk kan anbefales Jacob Katz, *Out of the Ghetto. The Social background of Jewish Emancipation 1770-1870*, New York 1978.

Side 14: Om striden i den jødiske menighed og om Wulff Lazarus Wallichs indlæg, se Salomon og Fischer 1914, side 39.

Side 16: Om den jødiske frihedskamp se bl.a.: Steffen Linvald, "Den jødiske Frihedskamp i Danmark og Anordningen af 29. marts 1814." I Julius Margolinsky og Poul Meyer (red.): *Ved 150 Aars-Dagen for Anordningen af 29. marts 1814*.

Side 16: Om det usædvanlige samarbejde for at forbedre fattige børns forhold og give drengene lærepladser, se Bent Blüdnikow, *Præmieselskabet. Gamle håndværk, nye tider*, København 2017. Det usædvanlige ved dette selskab, der blev stiftet allerede i 1795, var, at kristne og jøder arbejdede tæt sammen for at forbedre forholdene. Selskabet eksisterer i øvrigt endnu, og dets omfattende arkiv fra 1790'erne ligger i Rigsarkivet.

Side 17: Der blev tidligt oprettet jødiske fattigskoler for drenge og piger. Om disse skoler kan man læse i bogen: Siw Krasnik (red.), *Carolineskolen i 200 år. Historie og erindringer*, København 2005.

Side 18: Generelt om forhold mellem kristne og jøder er Martin Schwarz Laustens bøger vigtige. Også Jens Rasmussen, *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*, Odense 2009. Se hans side 59 for sidens oplysninger.

Side 19: Bent Blüdnikow 1987, side 52-57.

Side 19: Generelt om jødernes fremgang i 1800-tallet, se Harald Jørgensen (red.), *Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984*, København 1984.

Side 20-22: Om jødiske bankfolk og købmænd, se Bo Bramsen og Kathleen Wain, *The Hambros 1779-1979*, København 1979; Ib Gejl, *Indenfor murene. Fondsbørsvekselerernes historie - især til 1945*, Aarhus 1989.

Side 20-22: M.L. Nathanson kan man læse nærmere om i Gottlieb Siesbyes biografi: *Mendel Levin Nathanson. En biographisk Skizze*, København 1845. Bogen er en helteskildring og skal læses kritisk.

Side 20-22: En skildring af de familiære forhold findes i Steffen Borup, *Mendel Levin Nathanson og hustru Ester f. Herfort og deres Efterkommere 1780-1980*, København 1981.

Om David Amsel Meyer er M.L. Nathansons biografi udførlig, men også et apologetisk skrift: *Hofraads David Amsel Meyers Levnet*, København 1816.

Side 23: Citatet af David Amsel Meyers findes i Salomon og Fischer 1914, side 58.

Side 25: Marcus Rubin, *1807-1814. Studier til Københavns og Danmarks historie*, København 1892, side 237-253. Marcus Rubin var en radikal, jødisk historiker og økonom. Hans studier af København er gennemtrængende og indsigtfulde. Han går kritisk til David Amsel Meyer. Hans datter var sprogforskeren og Georg Brandes-fan, Lis Jacobsen, der optræder på fotografiet i bogen med Georg Brandes og med M.L. Nathanson hængende på væggen. Således sluttes cirklen i den lille jødiske kulturkreds. Mange yngre jøder tilsluttede sig Brandes-kredsen.

Side 26: M.L. Nathanson, *Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Statshusholdning fra Frederik den Fjerdes Tid indtil Nutiden*, København 1844. Bogen indgik i den strid, der gik som en rød tråd gennem 1800-tallet, om hvem, der havde skylden for statsbankerotten i 1813. Var det jøderne eller internationale forhold? Nathanson vedblev at strides med kristne økonomer om disse forhold.

Side 27: Man kan anskue jødernes emancipation i 1814 fra flere forskellige vinkler. I tiden efter 1814 var man præget af dyb taknemlighed, som det fremgår af Salomon og Fischer 1914. Senere blev kritikken stærkere, fordi anordningen af 1814 ikke gav jøderne fulde rettigheder og underlagde dem streng kontrol. Dette kritiske syn præger senere bøger af bl.a. Martin Schwarz Lausten, Jens Rasmussen og artikler i antologien Blüdnikow 2014.

Side 28: Rasmussen 2009, side 261-272.

Side 28: Lausten 2005, side 12-13.

Den litterære jødefejde (side 29-50)

Side 30: Katz 1978, side 80-103 og 198-210.

Side 31: Christian W. Dohm behandles grundigt i Katz 1978.

Side 32: Om den tyske filosof J.G. Fichte, se Lausten 2002, side 341-342.

Side 32: Karl Marx var født som jøde, men han blev som barn konverteret til kristendommen, som så mange andre tyske og danske jøder. Han udviklede en animositet over for jøder, som nogle har kaldt selvhad. Hans skrift om kapitalismens væsen, *Zur Judenfrage*, Paris 1844, er et postulat om, at jøderne med deres grådighed efter profit udgør kapitalismens inderste sjæl. Karl Marx' antisemitisme levede videre i dele af den socialistiske og kommunistiske bevægelse og er aldrig forsvundet fra den, selv om den har undergået forandringer, hvor antiisraelitismen nu spiller en større rolle end jødernes hang til profit.

Side 34: Om Schmidt-Phiseldeck se Lausten 2005, side 22-25.

Side 35: Om Kund Lyne Rahbeks syn på Thomas Thaarup, se Wikipedias opslag om Thaarup. Men historien er aldrig uden ironi, for det var også Thomas Thaarup, der skrev det kendte digt under debatten om de sortes slaveri:

Hvad har stakkels Neger gjort
At den blanke Mand ham hader?
Er han Ond for han er sort
Er Gud ikke alles Fader?

Side 35: Thomas Thaarups forord til Buchholz 1813, side 3.

Side 37: Gottlieb Thaarup, *Til Evig Fred*, København 1813, side 10-11.

Side 38: C.N. David, *Et par Ord i Anledning af Forerindringen til Moses og Jesus*, København 1813, side 7-8 og 20.

Side 38-39: Immanuel Wallich, *Moses und Christus*, København 1813, side 8.

Side 39-40: Johan Hendrich Bärens, *Tillæg til Moses og Jesus*, København 1813.

Side 40: Steen Steensen Blicher, *Bedømmelse over Skrivtet Moses og Jesus*, Aarhus 1813 og Steen Steensen Blicher, *Bør Jøderne tåles i Staten*, Aarhus 1813. Fyldig gennemgang i Lausten 2002, side 362-369.

Side 40: Om Grundtvigs holdninger til jøderne er der fyldig gennemgang hos bl.a. Rasmussen 2009, side 64-65.

Side 41: Om Bastholms skrifter og holdninger er der nøje gennemgang hos Lausten 2002, side 162-179 og hos Tudvad 2010, side 28-31. Specielt om de jødiske repræsentanternes skrivelse til Danske Kancelli se Lausten 2002, side 353.

Side 42: Skriftet er behandlet hos Tudvad 2010, side 30-31.

Side 43-44: Salomon Soldin, *Upartisk Drøftelse af de af hans Høiværdighed Herr Confessionarius Dr. Bastholm i Dagen No 159 fremsatte Spørgsmaale: om Jøderne*, København 1813, side 16.

Side 44: Karen Glente m.fl. (red.), *Dydens Løn. Soldenfeldts Stiftelse 1894-1994*, København 1994.

Side 45-46: Jens Baggesen, *Om Jøderne. En Anmeldelse*, København 1813, side 61-62.

Side 46: Jens Kragh Høst, *Erindringer om mig og mine samtidige*, København 1835, side 103-104. Om forholdet mellem Høst, Nathanson og andre, se Gottlieb Siesbye, *En biographisk Skizze*, side 89-93.

Side 47: Elon 2003, side 74-77. Og Rasmusen 2009, side 65-67.

Side 48: M.L. Nathanson, *Hofraad David Amsel Meyers Levnet*, København 1816, side 119-120

Side 49: Om Frederik Christian Wedel-Jarlsberg, se opslag i Den store danske Encyklopædi.

Side 50: Jakob Friedrich Fries, *Om Forskjellen mellem Jøder og Jødedom*, København 1816, side 29.

Side 50: M.L. Nathanson, *Fornødent Gjenmæle paa Hr. T. Thaarups Anhang til Rühls tilligemed Bemærkninger om vor Handel og vort Pengevæsen*, København 1816, side 37.

Den korporlige jødefejde (side 51-84)

Side 52-53: Elenore Sterling, *Antijewish Riots in Germany, A Displacement of Social Protest*, New York 1950, side 136; Katz 1978.

Side 53-54: Om Ludwig Robert og Rachel Varnhagen, se Elon 2003, side 117-126

Side 55-57: Elon 2003, side 126-130.

Side 57: Bludnikow og Christensen 1982, side 36.

Side 57: Johannes Werner, *Gedalia og hans hans forfædre*, København 1933, side 36. Om plakaterne under Jødefejden, se upubliceret speciale fra Aarhus Universitet: Ole Thellufsen, *Program eller social Revolte*, 2012. Se også analysen i Bludnikow og Christensen 1986, side 93-98. Også Rasmussen 2010, side 137-139.

Side 58: Bludnikow og Christensen 1982, side 12.

Side 59-60: Jacob Davidsen, *Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn*, København 1881, side 302.

Side 60: Bludnikow og Christensen 1982, side 12-13.

Side 61: H.C. Andersen, *Mit Livs Eventyr*, København 1855, side 30.

Side 62: Om Ari Erfeldt, se bla. Bludnikow og Christensen 1982, side 14-15. Ari Erfeldt optræder også hos Bludnikow 1987, side 51.

Side 63-65: Generelt om ballade og sammenstød under Jødefejden, se Davidsen 1881; Bludnikow og Christensen 1982; Rasmussen 2009; Rasmussen 2010. Vigtig er desuden E.O.A. Hedegaard, *Jødefejden i København 1819, Militærhistorisk Årsskrift*, København

1971. Hedegaard har gennemgået alle militærhistoriske kilder og giver et indtryk af et omfattende og farligt oprør end tidligere beskrivelser.

Side 66: Hedegaard 1971, side 148-150.

Side 67-68: Om assistancekorpsset se Blüdnikow og Christensen, side 22-25.

Side 69: Davidsen 1881, side 310-311.

Side 70: Davidsen 1881, side 312-313.

Side 71: Troels Marstrand, *Slægten Marstrand*, København 1915, side 24-25.

Side 72: Tudvad 2010, side 44.

Side 72: Isak Noah Manheimer, *Prædikener holdne ved det mosaiske Troessamfunds Andagtsøvelser i Modersmaalet i Sommerhalvaaret 1819*, København 1819, side 133-134 og 138.

Side 73: Elenore Sterling, *Anti-Jewish Riots in Germany 1819, A displacement of Social Protest*. New York 1950.

Side 73-79: Beskrivelsen af det senere forløb under jødefejden bygger hovedsagelig på Rasmussen 2009, side 62-82; Rasmussen 2010, side 131-165.

Side 79-81: Blüdnikow og Christensen 1986, side 93-98. Se desuden Ole Thellufsens historiespeciale.

Side 81: Salomon og Fischer 1914, side 58-75. Og Blüdnikow 1986, side 41-42.

Side 82-84: Beskrivelsen af urolighederne i provinsen bygger hovedsageligt på Jens Christian Manniche, *Jødefejden i Odense 1819, Jyske Samlinger Historie*, Odense 1974-1976, side 1-28.

Tiden efter Jødefejden (side 85-99)

Side 86: Bent Blüdnikow og Bent Christensen, "Jødeuroen i København 1830", *Historie, Jyske Samlinger*, Aarhus 1981-1983, side 633-650.

Side 86-87: M.A. Goldschmidt, *En Jøde*, København 1845, side 1.

Side 87: Upubliceret mindeord over W.P. Heyman, 1866.

Side 87-88: Krasnik 2005, side 25.

Side 88: Om tiden efter 1819 baserer skildringen sig på Rasmussen 2009 og på Lausten 2005.

Side 90-91: Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Millenarians and the Mystical Anarchists of the Middle Ages*, New York 1970.

Side 93: Steven Pinker, *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism and Progress*, New York 2018 og Yoram Hazony, *The Virtue of Nationalism*, New York 2018.

Side 95: Rasmussen 2009, side 49-50.

Side 96: Rasmussen 2009, side 231-235.

Side 98: Om jødehad i Danmark, se Lene Sofie Bak, *Dansk antisemitisme 1930-1945*, København 2004.

Side 98: Om flugten i 1943 og redningen af de danske jøder er der mange synspunkter. Jeg har selv opsummeret mine holdninger i artiklen: "Moral og internationalisme i debatten om jøder og Danmark. En personlig historiografisk beretning", *Historisk Tidsskrift*, bind 115, hæfte 2, 2015. Se også

http://www.dendanskehistoriskeforening.dk/pdf_histtid/115_2/452.pdf